

APGAULIŲ GYVAVIMO CIKLAS IR SĄLYGOS, DIDINANČIOS JŲ ATSIRADIMO RIZIKĄ

Jonas Mackevičius

Vilniaus universitetas, Saulėtekio al. 9, LT-10222 Vilnius, Lietuva
El. paštas jonas.mackevicius@ef.vu.lt

Įteikta 2011-10-23; priimta 2011-12-29

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjamos svarbiausios apgaulių gyvavimo ciklo fazės: ketinimo, pasiruošimo, įvykdymo, aptikimo ar neaptikimo, įvertinimo ir prevencijos; daug dėmesio skiriama sąlygoms, kuriomis gali įvykti vienokio ar kitokio pobūdžio apgaulės. Visos sąlygos suskirstytos į septynias grupes, t. y. sąlygos, susijusios su: 1) įmonės vadovybės dora ir veiklos stiliumi; 2) įmonės darbuotojais; 3) organizacine įmonės struktūra; 4) finansine įmonės būkle; 5) įmonės veiklos organizavimu; 6) apskaita, auditu ir vidaus kontrolės sistema; 7) kitos. Ši klasifikacija padės įmonių vadovams, buhalteriams, auditoriams lengviau surasti apgaulės, išaiškinti jų atsiradimo priežastis ir vietą, objektyviau įvertinti jų įtaką veiklos rezultatams.

Reikšminiai žodžiai: klaida, apgaulė, gyvavimo ciklas, sąlygos, rizika, auditorius.

THE CYCLE OF FRAUDS AND CONDITIONS INCREASING THEIR RISK

Jonas Mackevičius

Vilnius University, Saulėtekio al. 9, LT-10222 Vilnius, Lithuania
E-mail: jonas.mackevicius@ef.vu.lt

Received 23 October 2011; accepted 29 December 2011

Abstract. The article presents the analysis of the main stages of fraud life cycle: intension, preparation, implementation, detection or not detection, estimation and prevention. The conditions of fraud appearance are various. The article explores the seven main groups of conditions that increase the fraud risk: 1) organization's leaders competency and their management style; 2) staff and their skill levels; 3) organizational structure of enterprise; 4) financial state of the organization; 5) organization's operations and execution; 6) accounting, auditing and internal control system; 7) external economic factors. This classification helps the leaders of organizations, accountants, internal and external auditors to find frauds easier, explain their reasons and evaluate their influence on business results.

Keywords: mistake, fraud, life cycle, conditions, risk, auditor.

JEL Classification: D04, G32, M41, M42.

1. Įvadas

Visose pasaulio šalyse anksčiau ir dabartiniame globalios ekonomikos raidos etape įvyksta įvairaus masto apgaulių. Įrodyta, kad ir dabar taikomi seni apgaulės metodai, tokie kaip: nepagrįstas grynujų pinigų išleidimo fiksavimas, darbo užmokesčio darbuotojams padidinimas, pardavimo fakto neįtraukimas į apskaitos dokumentus ir registrus, neegzistuojančių mokėtinų sumų įtraukimas į apskaitą. Vis daugiau aptinkama apgaulių, susijusių su įmonės ir darbuotojų veiksmis, ieškant naudos įmonei arba jiems patiems. Ypač dažnai pasitaikančios apgaulės – tai mokesčių nuslėpimas, manipuliavimas pajamų ir pelno sumomis, fiktyvių išlaidų registravimas, neteisingas ilgalaikio turto nusidėvėjimo, darbo užmokesčio, premijų, socialinio draudimo, komandiruočių, reprezentacinių ir kitų išlaidų apskaičiavimas. Šios apgaulės ir jų darymo metodai žinomi todėl, kad buvo atskleisti. Tačiau asmenys, darantys apgaulės, nuolat ieško naujų, modernesnių, moksliskai pagrįstų apgaulių būdų. Jie kruopščiai tiria įmonės vidaus ir išorės aplinką, buhalterinės apskaitos ir vidaus kontrolės sistemas, analizuoja finansinę įmonės būklę ir veiklos rezultatus, įvertina daugelį kitų veiksnių, kad tik galėtų atlikti apgaulę ir ją nuslėpti.

Apgaulės turi didelę neigiamą finansinę įtaką įmonių būklei, jų įvaizdžiui, konkurencingumui, užsienio investicijų pritraukimui. Dėl apgaulių nuolat kyla didelių finansinių skandalų, stambiausių pasaulio kompanijų bankrotų.

Nors apgaulių problema yra labai svarbi kiekvienos šalies viso ūkio ir kiekvienos įmonės mastu, tačiau daugelis klausimų, susijusių su apgaulėmis, nepakankamai ištirti. Ypač silpnai ištirta apgaulių gyvavimo ciklo ir sąlygų, didinančių apgaulių atsiradimo riziką, problema.

Tyrimo objektas – apgaulės ir jų atsiradimo sąlygos.

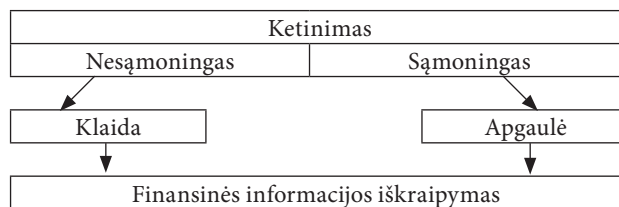
Tyrimo tikslas – ištirti apgaulių gyvavimo ciklo fazes ir sąlygas, didinančias apgaulių atsiradimo riziką.

Tyrimo metodai – mokslinės literatūros analizė, informacijos rinkimo, lyginimo, detalizavimo ir apibendrinimo metodai.

2. Apgaulės apibūdinimas ir jos požymiai

Apgaulės negalima tapatinti su klaida. Bendriausia prasme klaida yra nukrypimas nuo taisyklės, nuo tiesos (spaudos, rašybos, skaičiavimo, korektūros klaidos), o apgaulė – tai veiksmai, elgesys ar žodžiai, kuriais sąmoningai norima apgauti, suklaidinti (Dabartinės lietuvių kalbos žodynas 1993). Ekonominėje literatūroje, kurioje nagrinėjami klaidų ir apgaulių skirtumai, dažniausiai pabrėžiamas faktas, kad apgaulės yra sąmoningos, tyčinės klaidos, piktos darbuotojų valios išraiška ir neteisėti veiksmai. Tik suradus klaidas, ištyrus jų požymius, galima nustatyti, ar jos buvo padarytos sąmoningai, siekiant pasipelnymo ir kitų piktašališkų tikslų, ar atsirado ne iš blogos valios. Tačiau dažnai būna labai sunku atskirti, kur yra klaida ir kur apgaulė.

Pagrindinis požymis, skiriantis klaidą nuo apgaulių, yra ketinimas. Pavyzdžiui, neteisingas ilgalaikio turto nusidėvėjimo apskaičiavimas gali būti laikomas klaida, tačiau jei tai buvo padarytas sąmoningai, tai ši klaida tampa apgaulė. Ketinimus labai sunku nustatyti, taigi sunku atskirti klaidas ir apgaulės. Klaidos ir apgaulės palyginimas ketinimo aspektu pateiktas 1 pav.

1 pav. Klaidos ir apgaulės palyginimas (Kanapickienė 2007)

Fig. 1. Comparison of errors and frauds (Kanapickienė 2007)

Klaidų dažniausiai atsiranda dėl netikslų aritmetinių veiksmų atlikimo, neteisingo apskaitos politikos taikymo, ūkinės operacijos ar įvykio registravimo, faktų interpretavimo, dėl paprasčiausio apsirikimo. Tačiau nepaisant atsiradimo priežasties, klaidas reikia kuo skubiau ištaisyti, nes net jei klaidos atsiradimo priežastis ir nebuvo apgaulė, neištaisyta klaida tolesniais apskaitiniais laikotarpiais gali virsti apgaulė. Be to, kai kuriais atvejais klaidos gali daryti tokį didelį poveikį praėjusio ar kelių ankstesnių laikotarpių finansinėms ataskaitoms, kad jos teisingai nebeaprodys įmonės finansinės būklės ir veiklos rezultatų.

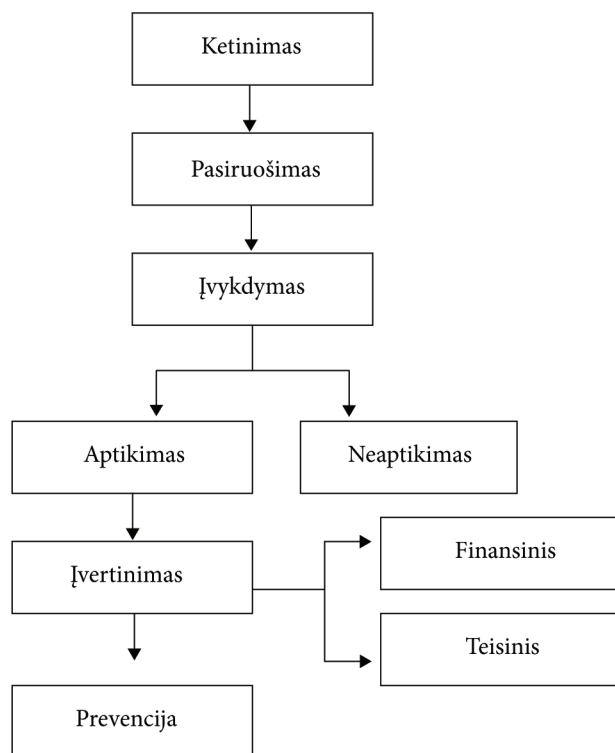
Apgaulės sąvoka yra labai plati, ir kol kas ekonominėje literatūroje sunku rasti vienodą išsamų jos apibrėžimą. Tai aiškinama tuo, kad apgaulės yra labai įvairios: jos daromos įvairiose žmonių veiklos srityse, jas daro skirtingi žmonės, skiriasi jų darymo motyvai, be to, yra skirtingos sąlygos ir priežastys, sukeliančios tam tikras apgaulės. Todėl autoriai, pateikdami apgaulių apibrėžimą, pažymi tuos apgaulės aspektus, kuriuos pastebėjo konkrečiose apgaulių tyrimo situacijose. Dažniausiai apgaulės apibūdinamos kaip neteisėti veiksmai, susiję su turto pasisavinimu siekiant asmeninės naudos. Apgaulės, ypač didelio masto, turi įtakos kiekvienos šalies ekonomikai. Todėl apgaulė apibūdinama ir kaip nusikaltimas ekonomikos sferoje, pasireiškiantis svetimo turto vagyste arba teisių į svetimą turimą įsigijimu piktnaudžiaujant pasitikėjimu (Аудиторский словарь 2003). Kai kurie autoriai teigia, kad pagrindinis apgaulės bruožas – melagingas informacijos pateikimas arba nutylėjimas aplinkybių, apie kurias buvo būtina pranešti (Основы аудита 2000). Dažniausiai apgaulė apibūdinama kaip sąmoningas klaidinimas, kuris sukelia aplinkiniams ne tik piniginių, bet ir kitų nuostolių.

Išsamiausiai apgaulės sąvoka išnagrinėta 240-ajame tarptautiniame audito standarte „Auditoriaus atsakomybė dėl apgaulės, atliekant finansinių ataskaitų auditą“. Jame pateikiamas toks apgaulės apibrėžimas: apgaulė yra vieno ar kelių vadovybei priklausančių asmenų, už valdymą ats-

kingų asmenų, darbuotojų ar trečiųjų šalių tyčinis veiksmas, kuriuo apgaulė siekiama įgyti neteisėtą ar nepelnytą pranašumą (Buhalterių profesionalų etikos kodeksas 2005). Šiame apibrėžime akcentuojami keli aspektai: 1) apgaulė gali daryti vienas ar keli įmonės darbuotojai, taip pat trečiųjų šalių atstovai; 2) apgaulė yra tyčinis, sąmoningas veiksmas; 3) apgaulės tikslas – įgyti neteisėtą ar nepelnytą naudą, pranašumą ir pan. Šis standartas skirtas auditoriams, tiriantiems dvi apgaulių rūšis: 1) iškraipymus, atsirandančius dėl apgaulingos finansinės atskaitomybės; 2) apgaulės dėl turto pasisavinimo. Standarte nurodyta, kad auditorius neturi pateikti teisinio apgaulės įvertinimo, nes tik teismas gali nustatyti, ar apgaulė įvykdyta, ar ne.

3. Apgaulių gyvavimo ciklas

Apgaulės būna labai įvairios pagal savo dydį, pobūdį, įtaką veiklos rezultatams. Įvairus jų ir gyvavimo ciklas. Vienos apgaulės atsiranda ir greitai būna aptinkamos, teisiškai ir finansiškai įvertintos, kitų aptikimas trunka kelis mėnesius ir net metus. Nemažai apgaulių iš viso neaptinkama. Apgaulių gyvavimo cikle galima išskirti šias stadijas: ketinimas, pasiruošimas, įvykdymas, aptikimas arba neaptikimas, įvertinimas ir prevencija (2 pav.).

2 pav. Apgaulių gyvavimo ciklas (sukurta autoriaus)

Fig. 2. The frauds life – cycle (created by the author)

Svarbu, kad apgaulių gyvavimo ciklas būtų kuo trumpesnis, t. y. kad apgaulės būtų kuo greičiau aptiktos ir įvertintos. Kuo ilgesnis apgaulių gyvavimo ciklas, tuo didesnė

žala gali būti padaryta įmonei. Neaptiktos, finansiškai ir teisiškai neįvertintos apgaulės gali „pagimdyti“ kitas apgaulės. Pavyzdžiui, neaptikta apgaulė apskaičiuojant parduotų prekių savikainą ar pardavimo pajamas toliau „gimdys“ apgaulės apskaičiuojant bendrojo ir grynojo pelno bei pelno mokesčio rodiklius. Aptikus apgaulę labai svarbu kuo greičiau atlikti finansinį ir teisinį jos įvertinimą ir ieškoti asmenų, galėjusių atlikti neteisėtus veiksmus ir įvykdyti apgaulę. Tačiau svarbiausia apgaulių gyvavimo ciklo stadija yra prevencija. Todėl svarbu, kad kiekvienoje įmonėje būtų sukurta prevencijos sistema, kuri nuolat tirtų sąlygas, didinančias apgaulių riziką ir naikintų terpes apgaulėms atsirasti. Apgaulių prevencija – nenutrūkstamas procesas. Jį sudaro komplekso priemonių parengimas, įgyvendinimas ir rezultatų įvertinimas. Kuriant ir įgyvendinant apgaulių prevencijos sistemą ypač daug dėmesio turi būti skiriama įmonių veiklos analizei, vidaus kontrolės sistemai ir auditui (išorės ir vidaus).

4. Sąlygos, didinančios apgaulių atsiradimo riziką, ir jų klasifikavimas

Apgaulių įtaka įmonės veiklos rezultatams ir jos tęstinumui gali būti katastrofiška. Apgaulės iškraipo finansinius įmonių rezultatus, neatspindi tikrosios veiklos būklės, lemia neteisingus vadovų sprendimus ir išvadas, netikslias veiklos prognozes ir perspektyvas. Todėl labai svarbu su apgaulėmis kovoti visais įmanomais būdais ir priemonėmis. Vienas svarbiausių būdų – kuo anksčiau nustatyti apgaulės arba užkirsti kelią joms daryti yra sąlygų, didinančių jų atsiradimo riziką, tyrimas.

Apgaulėms daryti susidaro palankios sąlygos vykstant ekonomikos globalizavimo procesams. Laisvas kapitalo, paslaugų ir darbo jėgos judėjimas tarp įvairių regionų ir šalių, didėjanti konkurencija, vykstančios greitos permainos visose gyvenimo srityse, padidėjęs netikrumas dėl galimybės išsilaikyti rinkoje – tai realios sąlygos apgaulėms daryti ir jas net pateisinti (Kutera *et al.* 2006). Apgaulės niekada nekėlė tokios didelės grėsmės finansinei pasaulio sistemai kaip dabar (Lakis 2008a). Dabartiniu metu daugėja veiksnių, lemiančių apgaulių atsiradimą, tai: finansinių srautų ir rinkų globalizacija, interneto naudojimas, sąmoningi įmonių bankrotai, įmonių jungimai ir dalijimai, nuolat didėjanti konkurencija, kitų šalių politiniai ir ekonominiai veiksniai.

Įmonių vadovų, finansų analitikų, auditorių, buhalterių uždavinys – kuo išsamiau ir anksčiau ištirti tas sąlygas, pagal kurias galima būtų nuspėti apgaulių atsiradimo tikimybę. Tačiau sąlygų, vienareikšmiškai rodančių apgaulių atsiradimo tikimybę ir visuotinai pripažintų, nėra. Kai kurių autorių išskirtas sąlygas, iš kurių būtų galima spręsti apie apgaulės, galima laikyti tik kaip simptomines ar atkreipiančias analitikų dėmesį, pasirenkant tolesnes tyrimo procedūras. Todėl labai svarbu numatyti kuo daugiau įvairiausių sąlygų, kuriomis gali įvykti vienokio ar kitokio pobūdžio apgaulės. Visas sąlygas tikslinga suklasifikuoti į grupes (lentelė).

Lentelė. Svarbiausios sąlygos, didinančios apgaulių atsiradimo riziką

Table. The main conditions that increase fraud risk

Sąlygų grupės	Sąlygų detalizavimas
1. Sąlygos, susijusios su įmonės vadovybės dora, kompetencija ir veiklos stiliumi	<ol style="list-style-type: none"> 1. Vadovybės struktūroje dominuoja vienas asmuo (arba maža grupė asmenų) 2. Nėra veiksmingos stebėtojų tarybos ar kito priežiūros instituto 3. Netinkamas vadovybės požiūris į verslą, riziką ir konkurencinę aplinką 4. Vadovai pernelyg pasitikintys, kuria gigantiškus planus, veikia esant didžiulei rizikai 5. Vadovai ignoruoja įmonių veiklos planavimą, buhalterinę apskaitą ir kontrolę 6. Netinkamas įmonės vadovų veiklos stilius (pvz., polinkis užmegzti glaudžius santykius su įmonės padalinių vadovais ir kitais darbuotojais, yra pernelyg agresyvūs, impulsyvūs, mėgstantys riziką ir pan.) 7. Vadovų priekaištinga reputacija ir nerimą keliančios silpnybės (pvz., girtuokliavimas, potraukis į narkotikus, azartinius žaidimus ir kt.), nerūpestingumas ir nepareigingumas 8. Įmonės vadovybės nekompetencija, nesugebėjimas priimti optimalių valdymo sprendimų (trūksta konkrečių vadybos, buhalterinės apskaitos, planavimo, prognozavimo teisės, finansų ir kitų mokslų žinių) 9. Nesutvarkyta valdymo sistema, netolygiai paskirstytos vadybininkų funkcijos ir atsakomybė 10. Nesutarimai tarp įmonės vadovybės ir padalinių vadovų bei darbuotojų 11. Mažėja darbo drausmė įmonėje
2. Sąlygos, susijusios su įmonės darbuotojais	<ol style="list-style-type: none"> 1. Susiklostę nepalankūs santykiai vienas kito atžvilgiu tarp darbuotojų, tarpusavio ryšių praradimas 2. Nepakankamas darbuotojų profesionalumo, sąžiningumo ir patikimumo lygis 3. Ilgalaikis kai kurių profesijų darbuotojų trūkumas 4. Dažna buhalterijų, finansininkų, teisininkų ir vidaus auditorių kaita 5. Personalas (pagrindinis, bet nebūtinai) neina atostogų 6. Darbuotojai laikosi atsakomybės už tas funkcijas, kurias galėtų lengvai perduoti kitiems 7. Netinkamai paskirstyta tarp darbuotojų tam tikrų veiklos sričių kontrolė 8. Netinkamai paskirstyta materialinė atsakomybė tarp darbuotojų, su jais nesudarytos materialinės atsakomybės sutartys 9. Netinkamas darbuotojų pareigų ir teisių suderinimas ir darbo paskirstymas 10. Darbuotojų asmeninės problemos (buitinės, finansinės, sveikatos, išlaidus gyvenimo būdas ir kt.) 11. Nepasitenkinimas darbo užmokesčiu 12. Nepasitenkinimas darbu ir vadovybės elgesiu 13. Psichologinė darbuotojo izoliacija
3. Sąlygos, susijusios su organizacine įmonės struktūra	<ol style="list-style-type: none"> 1. Nesaugi pinigų ir vertybinių popierių bei materialinių vertybių laikymo sistema 2. Laisvas priėjimas prie materialinių vertybių 3. Bloga sandėlių ūkio ir administracinių pastatų apsaugos sistema 4. Netinkamas įmonės antspaudų, blankų ir įvairių dokumentų laikymas 5. Silpni informaciniai ryšiai tarp įmonės padalinių 6. Per didelis arba per mažas padalinių skaičius 7. Įmonės veiklos pobūdis ir tikslai, nesuderinti su organizacine valdymo struktūra 8. Nevykusiai vykdoma įmonės reorganizacija, nepamatuotai steigiami arba likviduojami įmonės filialai 9. Pernelyg dažnai taikomos naujos technologijos ir programos nespėjus jų įvaldyti ir įvertinti, keičiamos kitomis
4. Sąlygos, susijusios su finansine įmonės būkle ir veiklos rezultatais	<ol style="list-style-type: none"> 1. Blogi mokumo rodikliai, didėja trumpalaikiai ir ilgalaikiai įsipareigojimai 2. Dideli veiklos nuostoliai 3. Apyvartinis kapitalas neadekvatus įmonės plėtrai, blogas jo manevringumo koeficientas 4. Blogėjantys pajamų rodikliai (siekiant juos gerinti, rizikuojama parduodant prekes į kreditą, keičiama verslo praktika ir apskaitos politika) 5. Įmonės stengimasis parodyti didesnę pelną, kuriuo būtų palaikoma jos akcijų rinkos kaina arba gaunamas kreditas 6. Pinigų srautų iš pagrindinės, finansinės ir investicinės veiklos mažėjimo tendencija 7. Pelnas daug mažesnis už vidutinį ūkio šakos pelną 8. Įmonėje sukaupta per daug atsargų arba, atvirkščiai, jų turėtų būti kur kas mažiau, atsižvelgiant į įmonės veiklos apimtį ir pobūdį

Lentelės tęsinys

Sąlygų grupės	Sąlygų detalizavimas
5. Sąlygos, susijusios su įmonės veiklos organizavimu ir atliekamomis ūkinėmis operacijomis	<ol style="list-style-type: none"> 1. Įmonė gausiai investuoja į veiklos sritis ar produktus, kurie turėtų iš esmės ir greitai keistis 2. Įmonė labai priklauso nuo vieno ar kelių produktų, tiekėjų arba pirkėjų 3. Atliekamos neįprastos ūkinės operacijos (ypač likus mažai laiko iki metų pabaigos) 4. Atliekamos sudėtingos ar neįprastos ūkinės operacijos su susijusiomis šalimis 5. Pernelyg didelės sumos, sumokėtos už paslaugas (pavyzdžiui, teisininkams, konsultantams, ekspertams ir kt.) 6. Didelės ūkinių operacijų, programų ir projektų sumos, kurios neretai slepiamos nuo kai kurių darbuotojų 7. Atliekama labai daug smulkių pardavimo ar pirkimo operacijų 8. Didelė dalis atsiskaitymų už parduodamas ar perkamas prekes daroma grynaisiais 9. Pinigų mokėjimo ar gavimo terminai atidedami ilgam laikotarpiui 10. Priverstinis veiklos nutraukimas, taip pat gamybinio ir techninio proceso ritmo sutrikimas ir prastovos 11. Besitęsiančios bylos teisme
6. Sąlygos, susijusios su apskaita, auditu ir vidaus kontrolės sistema	<ol style="list-style-type: none"> 1. Dažnai keičiama įmonės buhalterinės apskaitos politika 2. Blogos buhalterijos darbuotojų darbo sąlygos 3. Vyrauja sudėtingos apskaitos procedūros arba skaičiavimai, kuriuos sunku kontroliuoti 4. Negalima gauti informacijos iš kompiuterinių duomenų bazės dėl duomenų trūkumo 5. Padaryta daug pakeitimų kompiuterinėse programose, tačiau šie pakeitimai nepagrįsti dokumentais ir neapbruoti 6. Blogai sutvarkytos bylos, apskaitos dokumentuose ir registruose daug pataisymų, ūkinės operacijos atliktos nesilaikant nustatytos tvarkos 7. Netinkamas ūkinių operacijų dokumentų tvarkymas (pavyzdžiui, trūksta reikalingo įgaliojimo, nėra su ūkine operacija susijusių dokumentų ir kt.) 8. Netinkamas vadovybės požiūris į audito atlikimą (pavyzdžiui, ribojamas audito atlikimo laikas ir apimtis), nepagrįsti ir neįtikinami atsakymai į auditorių pateiktus klausimus 9. Iki šiol įmonėje nebuvo atlikta nė vieno nepriklausomo audito 10. Silpna vidaus audito kontrolė, negalinti garantuoti klaidų ir apgaulių išaiškinimo ir prevencijos 11. Netinkamas pareigų, susijusių su turto apskaita ir jo apsauga, paskirstymas 12. Kai kurių ūkinių operacijų atlikimas visiškai nekontroliuojamas 13. Vadovybė nepaiso vidaus kontrolės sistemos 14. Nuolat nepavyksta ištaisyti vidaus kontrolės sistemos trūkumų, kurių pašalinimas būtų veiksmingas 15. Ilgą laiką tarpą įmonę atestuoja tas pats auditorius
7. Išorės sąlygos	<ol style="list-style-type: none"> 1. Nepastovi šalies ekonominė ir politinė padėtis 2. Teisės aktų netobulumas ir nepastovumas 3. Užsienio valiutos kursų svyravimas 4. Mokesčių sistemos kaita 5. Palūkanų normų kaita 6. Aukštas infliacijos arba defliacijos lygis 7. Aukštas korupcijos ūkio šakoje, kurioje funkcionuoja įmonė, lygis 8. Ūkio šakos nuosmukis, nestabilumas, įmonių bankrotai 9. Darbo rinkos pokyčiai, naujų konkurentų atsiradimas 10. Įmonės partnerių ir savininkų nesutarimai bei sutartų sąlygų nesilaikymas 11. Aukštas nedarbo lygis 12. Įvairių nusikaltimų skaičiaus didėjimas 13. Emigracija ir imigracija

Šaltinis: sudaryta autoriaus remiantis šiais šaltiniais: Соколов, Пятюв 2000; Mackevičius, Bartaška 2003; Mackevičius, Kazlauskienė 2009; Lakis 2008a, 2009; 240-asis tarptautinis audito standartas (Buhalterijų profesionalų etikos kodeksas 2005); Kanapickienė 2007, 2008; Kutera 2009; Koczmarek 2005; Swiderska 2005; Garškienė, Garškaitė 2004.

Lentelėje pateiktos toli gražu ne visos sąlygos, didinančios apgaulių atsiradimo riziką. Įmonės funkcionuoja nuolat kintančioje aplinkoje: visada atsiranda naujų sąlygų apgaulėms daryti. Ypač šių sąlygų padaugėja tuomet, kai ilgesnį laiką išlieka nestabili įmonės išorės ir vidaus aplinka. Labai palankios sąlygos apgaulėms daryti susidaro įmonei esant prieškrizinės būklės arba kai ją jau ištinka krizė (Lakis 2008a). Numatyti aplinkos pokyčius ir krizines situacijas yra sunku, tačiau svarbu taikyti įvairias prevencines priemones, kuriomis būtų nustatomos silpnosios įmonės pusės ir ištiriamos sąlygos, didinančios apgaulių atsiradimo tikimybę. Įmonių vadovai turėtų nustatyti, už kokias apgaulės ar neteisėtus veiksmus atsako tam tikri valdymo lygiai ar padaliniai. Jie turi siekti, kad apgaulių auditui kuo daugiau dėmesio skirtų vidaus ir išorės auditoriai. Įrodyta, kad įmonėse, kuriose kiekvienais metais atliekamas išorės auditas arba veikia stipri vidaus audito tarnyba, apgaulių atvejų rizika mažesnė. Todėl auditoriai, atlikdami auditą, pirmiausia turi nustatyti ir įvertinti: kokia yra silpniausia vidaus kontrolės sistemos vieta; kokia yra įmonės išorės ir vidaus aplinka bei ją lemiantys veiksniai; ar anksčiau buvo atskleistos tam tikros apgaulės; kokie nukrypimai nuo reglamentuotos apskaitos sistemos galimi šakoje ir įmonėje; kokie neteisėti sandoriai sudaromi ir kas galėjo juos sankcionuoti; kokius valdymo būdus ir priemones naudoja įmonės vadovybė (Lakis 2008b; Mackevičius 2009).

Auditoriai neretai nesuranda apgaulių dėl nepakankamos profesinės kvalifikacijos, nežinodami įstatymų ir instrukcinės medžiagos, dėl nuovargio, išsiblaškymo, stokodami patirties. Blogiausia, kai auditorius sąmoningai nepastebi apgaulės ir elgiasi nesąžiningai, t. y. organizuoja sąmokslą su atsakingais įmonės pareigūnais siekdamas materialinės naudos.

5. Išvados

1. Įrodyta, kad apgaulės buvo daromos jau gilioje senovėje ir kad jos bus daromos ateityje. Kompiuterių ir kitos skaičiavimo technikos naudojimas įmonių apskaitoje ir kitose veiklos srityse siek tiek sumažino apgaulių skaičių, pakeitė jų pobūdį, bet kol kas negalima jų visiškai išvengti. Apgaulės tapo labiau paslėptos, subtilesnės, jų darymo metodai ir motyvai vis sunkiau atskleidžiami. Dėl apgaulių nukenčia įmonės įvaizdis, krinta visuomenės pasitikėjimas įmonės veikla. Po apgaulių atskleidimo įmonėms sunku atgauti gerą vardą ir reputaciją. Dėl apgaulių nuolat kyla didelių finansinių skandalų, stambiausių pasaulio kompanijų bankrotų.
2. Klaidos turi mažesnę įtaką įmonės veiklos rezultatams ir apskaitos informacijos vartotojų sprendimams negu apgaulės. Todėl apgaulių analizei įmonių vadovai turi skirti daugiau dėmesio. Apgaulių

aptikimo galimybės yra mažesnės negu klaidų, nes apgaulės stengiamasi visokiais būdais slėpti: jos vykdomos pagal sudėtingas ir kruopščiai parengtas schemas. Pagrindinis požymis, skiriantis klaidą nuo apgaulės, yra ketinimas, kurį labai sunku nustatyti.

3. Apgaulių esama labai įvairių. Ypač skirtingas jų gyvavimo ciklas. Apgaulių gyvavimo cikle siūloma išskirti šias stadijas: ketinimo, įvykdymo, aptikimo arba neaptikimo, įvertinimo ir prevencijos. Svarbu, kad apgaulių gyvavimo ciklas būtų kuo trumpesnis, t. y. kad apgaulės būtų kuo greičiau aptiktos ir įvertintos.
4. Apgaulėms atsirasti ypač didelę reikšmę turi sąlygos, kuriomis įvairūs asmenys gali daryti apgaulės. Atlikus mokslinės literatūros, apskaitos ir audito reglamentų analizę, buvo parengta svarbiausių sąlygų, didinančių apgaulių riziką, klasifikacija. Išskirtos 7 sąlygų grupės, t. y. sąlygos, susijusios su: 1) įmonės vadovybės dora, kompetencija ir veiklos stiliumi; 2) įmonės darbuotojais; 3) organizacine įmonės struktūra; 4) finansine įmonės būkle ir veiklos rezultatais; 5) įmonės veiklos organizavimu ir atliekamomis ūkinėmis operacijomis; 6) apskaita, auditu ir vidaus kontrolės sistema; 7) išorės sąlygomis. Ši klasifikacija padės įmonių vadovams, buhalteriams ir auditoriams lengviau surasti apgaulės, išaiškinti jų atsiradimo priežastis ir vietą, objektyviau įvertinti jų įtaką veiklos rezultatams ir numatyti konkrečias prevencijos priemones. Sąlygų, didinančių apgaulių riziką, analizei ypač daug dėmesio turi skirti vidaus ir išorės auditoriai.

Literatūra

- Buhalterių profesionalų etikos kodeksas. Tarptautiniai audito standartai.* 2005. Vertimas iš anglų kalbos. Vilnius: Lietuvos auditorių rūmai.
- Dabartinės lietuvių kalbos žodynas.* 1993. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Garškienė, A.; Garškaitė, K. 2004. Enterprises bankruptcy in Lithuania, *Journal of Business Economics and Management* 5(1): 51–58.
- Kanapickienė, R. 2007. Apgaulės ir klaidos finansinėje atskaitomybėje, *Apskaitos, audito ir mokesčių aktualijos* 17(449).
- Kanapickienė, R. 2008. *Įmonės vidaus kontrolė: teorija ir praktika.* Kaunas: LBAŠTA.
- Koczmarek, T. 2005. *Ryzyko i zarządzanie ryzykiem – ujęcie interdyscyplinarne.* Warszawa: Difin.
- Kutera, M. 2009. Audyt finansowy a przestępstwa gospodarze, *Zeszyty teoretyczne rachunkowości* 49(105). Warszawa: Stowarzyszenie Księgowych w Polsce.
- Kutera, M.; Surdykowska, S.; Holda, A. 2006. *Oszustwa księgowo – teoria i praktyka.* Warszawa: Difin.

- Lakis, V. 2008a. Finansinių ataskaitų klastojimas – rinkos ekonomikos ir globalizacijos procesų palydovas, *Ekonomika* 82: 91–103.
- Lakis, V. 2008b. Independent auditing development tendencies, *Technological and Economic Development, of Economy* 14(2): 171–183.
<http://dx.doi.org/10.3846/1392-8619.2008.14.171-183>
- Lakis, V. 2009. Informacijos apie įmonę iškraipymo būdai ir padariniai, *Informacijos mokslai* 49: 31–47.
- Mackevičius, J. 2009. *Finansinių ataskaitų auditas ir analizė: procedūros, metodikos ir vertinimas*. Vilnius: TEV.
- Mackevičius, J.; Bartaška, R. 2003. Klaidų ir apgaulių aptikimas, įvertinimas ir prevencija, *Pinigų studijos* 2: 37–59.
- Mackevičius, J.; Kazlauskienė, L. 2009. The fraud tree and its investigation in audit, *Ekonomika* 85: 70–80.
- Swiderska, M. 2005. Sprawozdawczość finansowa jako źródło informacji dla oceny efektów działalności gospodarczej, *Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości* 29(85).
- Аудиторский словарь. 2003. Под ред. В. Я. Соколова. Москва: Финансы и статистика.
- Основы аудита. 2000. Под ред. проф. В. Я. Соколова. Москва: Бухгалтерский учет.
- Соколов, Я. В.; Пятов, М. Л. 2000. *Бухгалтерский учет для руководителя*. Москва: Проспект.

Jonas MACKEVIČIUS. Doctor Habil of Social Sciences (Economics), Professor at Vilnius University, Faculty of Economics, Department of Accounting and Auditing. Author of more than 500 scientific and popular science articles published in Lithuania and abroad. He is the author of 18 monographs and co-author of 5 manuals. He prepared 30 doctors of social science (Economics, Management and administration). Research interests: auditing, international accounting, financial analysis.